

El castell de Montsoriu al segle XIII

Treballs

**Gemma Font, Joaquim Mateu,
Sandra Pujadas, Josep Manuel
Rueda, Jordi Tura**

Arqueòlegs
Museu Etnològic del Montseny, La Gabella

Les actuacions arqueològiques al castell de Montsoriu, incloses dins del projecte *Castells del Montseny*, han estat dirigides i executades pel Museu Etnològic del Montseny, la Gabella. Els treballs de Montsoriu compten també amb el suport del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i es duen a terme mitjançant dues línies d'actuació: els camps de treball d'arqueologia de Jovenut i l'excavació programada.

El castell de Montsoriu es troba situat en el límit dels termes municipals d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu (la Selva), al cim d'un turó de 632 m d'alçada, en els primers contraforts del sectorlevantí del massís del Montseny.

La seva ubicació li reporta uns avantatges importants, ja que

comporta un domini visual extraordinari sobre una gran superfície de territori, que abasta, per una banda, la depressió Prelitoral i la zona costanera i, per l'altra, els massissos del Montseny i les Guilleries. Però, també, i, segurament, aquí rau una de les grans raons de la seva existència, pel domini del gran pas natural que constitueix el corredor entre la Selva i el Vallès, espai que, tradicionalment, han ocupat les grans vies de l'antiguitat —Via Augusta— i el camí ral, ja en època més propera.

ANTECEDENTS

La història del castell de Montsoriu és llarga i amb la complexitat pròpia d'un monument de les seves característiques, bastit al

Montsoriu abans que s'iniciessin les tasques de restauració. (Fotografia: MEMGA, 1992).

llarg de més de quatre segles i vinculat directament als avatars d'una de les nissagues més preeminentes de la història medieval catalana: els vescomtes de Cabrera.

Documentalment, la primera referència històrica que tenim del lloc és de l'any 923, en l'acta de consagració de l'església parroquial de Sant Quirze d'Arbúcies, en què apareix citat el topònim com un dels límits del seu terme.¹

Pel que fa al castell, la primera referència explícita és de l'any 1053, en la donació d'un alou efectuada per Adelaida, vídua de Borrell de Taravall, a la canònica de Sant Pere de Vic: «*Et habent affrontationem ab oriente in castro Soriz...*».²

De totes maneres, una anàlisi més aprofundida de les fonts, que, com veurem, corrobora l'arqueologia, ens permet recular més de mig segle aquesta data: «... *dono namque ibi ad predicto domo atque trado alaudem meum proprium, quod ego habeo in comitatu Gerundense, in locum qui dicunt Monte Suriz, vel in eius apendicio, sive infra eius terminis...*»;³ aquest document, de l'any 1002, fa referència a la donació d'un alou al monestir de Sant Cugat, per part de Giscafred, fill de Moixó. Segons recull Jaume Coll (COLL, 1994) en la seva obra sobre el castell, aquest alou es troba situat dins els límits del terme de Montsoriu (tot i que el document no esmenta el castell d'una manera explícita, l'aparició del terme *apendicio* pressuposa, sens dubte, l'existèn-

cia d'un castell). Els límits que es mencionen en aquest document són: a llevant, l'extrem de la vall d'Arbúcies; a migdia, el riu Tordera; a ponent, els límits de la vall de Gualba o el cim del Montseny, i, a tramuntana, el comtat d'Osona.

El primer personatge que apareix vinculat amb Montsoriu és Amat: «*Amati Monti Soricensis*», citat en un document comtal de l'any 1011.⁴ Aquest personatge, vescomte de Girona, serà el pare d'Ermessenda, casada amb Gerau de Cabrera, punt d'inici de la vinculació històrica de Montsoriu amb la família vescomtal de Cabrera. Serà obra d'aquest matrimoni la fundació del Monestir de Sant Salvador de Breda.

1 Institución, de marcación y alodios de la parroquia de Arbúcies, Arxiu Parroquial d'Arbúcies, fascicle no foliat. La localització d'aquest document es deu a Joan Illa i Colomer. Està publicat a Marquès, 1994.

2 Original a l'Arxiu Capitular de Vic, Pabordia, gener. Calaix 17, volum 3, pergami d'Arbúcies, núm 1. La notícia d'aquest document es deu a Mn. Antoni Pladevall (COLL, 1994).

3 Rius i Serra, Josep: *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, II, Barcelona, 1946, pàg. 10.

4 Rius i Serra, Josep: *op. cit.*, pàg. 82.

EL CASTELL DE MONTSORIU ALS SEGLES X-XII

Establerta la base documental sobre l'origen del castell, els treballs arqueològics desenvolupats des de l'any 1993 ens permeten corroborar aquesta informació amb la localització, l'any 1996, de la planta de la primitiva església preromànica del castell. Es tracta d'un edifici d'una sola nau, capçada per un absis orientat a l'est, de planta en arc de mig punt ultrapassat, que, per les seves característiques arquitectòniques, podem situar entre les darreries del segle X i els primers anys del segle XI. D'altra banda, l'element més antic d'aquest conjunt, la torre de l'homenatge, tipològicament, es pot situar en un context de la segona meitat del segle X.

Aquest antic castell devia ocupar la part més enlairada del turó, en l'actual zona coneguda com a recinte sobirà, i devia delimitar un petit clos, de gairebé trenta metres de longitud i més de dinou metres d'amplada màxima en el sector de la capella.

En essència, aquesta construcció, que restaria bastida a inicis del segle XI, sembla no haver sofert grans canvis fins ben entrada la segona meitat del segle XII, moment en què, en l'àmbit arqueològic, observem els inicis d'una gran fase de reformes que convertirà el petit castell roquer en una fortalesa de grans dimensions.

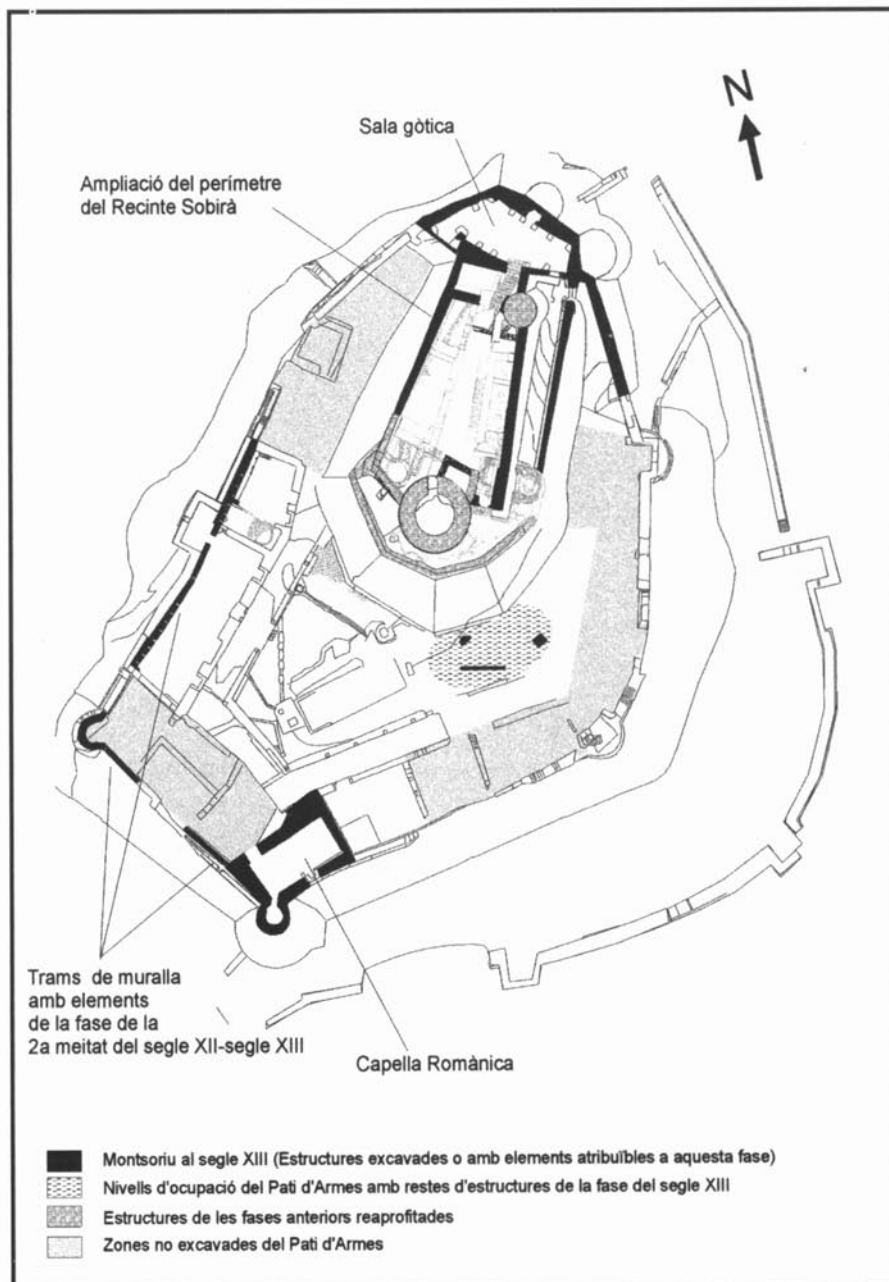
Planta general del castell de Montsoriu.
(Font: MEMGA).

MONTSORIU AL SEGLE XIII

Un dels grans buits plantejats en el coneixement de l'evolució arquitectònica de Montsoriu era, sens dubte, el del castell del segle XIII. Les dades de què disposàvem ens permetien conèixer l'aparença del castell gòtic del segle XIV —en essència, el que avui encara podem veure—, que es considera una de les millors mostres de l'arquitectura militar gòtica catalana. També gràcies als treballs arqueològics fets al recinte sobirà, coneixem els trets gene-

rals del castell dels segles X-XII. Mancava, per tant, la fase constructiva del segle XIII, que coneixíem documentalment (no en va, el cronista Bernat Desclot, dirà en referir-s'hi que era «un dels bells i nobles del món»), però que, arquitectònicament, restava emmascarada per les construccions posteriors.

Un dels objectius de les dues darreres campanyes arqueològiques dutes a terme en el castell ha estat, per tant, el de la localització de les estructures d'aquesta fase.

La capella romànica

Les restes constructives del conjunt conservades actualment permetien endevinar l'existència d'una capella d'origen romànic dintre del segon recinte del castell, conegut com a pati d'armes. Davant d'aquest fet, i per la importància que, evidentment, tenia confirmar la seva existència, l'any 1999 es va iniciar l'excaució d'un edifici situat a l'angle sud-est del recinte. El resultat d'aquests treballs va permetre posar al descobert una capella, que, malgrat reformes posteriors, presenta encara avui un estat de conservació notable.

Documentalment, existeixen referències d'aquest edifici, dedicat a Sant Pere, des de les darreries del segle XII. La primera referència apareix en un codicil de Ponç III de l'any 1198,⁵ i, successivament, en testaments de Guerau IV, del 2 de febrer de 1205 i del 18 de setembre de 1223 (COLL, 1994). És interessant, també, un document del 1255 en el qual, Bernat, vescomte de Cabrera, establí el pagament, a la capella dedicada a la verge Maria de Montsoriu, de quinze sous anuals sobre alguns masos de la rodalia (COLL, 1994); cosa que significa que, a la capella, hi devia haver, també, un altar dedicat a la verge. Fins i tot, gràcies al treball de Jaume Coll, ja citat, coneixem el nom d'algun dels sacerdots de la capella, com és el cas de Guillem, que signa un document de l'any 1261, i d'Anglès, prevere de la

Capçalera de la capella romànica.
(Fotografia: MEMGA)

capella de Montsoriu (en documents de 1268, 1269 i 1274).

Arquitectònicament, es tracta d'un edifici de forma rectangular (10 m de llargada x 3'5 m d'amplada), format per una sola nau, amb capçalera també rectangular i orientada al nord-est.

La capçalera està enlairada i separada de la nau per un esglaó. A la nau, hi trobem un banc corredor adossat tant als murs laterals com al mur oposat al presbiteri. L'accés a la capella s'efectuava per una porta oberta a l'angle sud-oest. La llum hi entrava a través de dues finestres de doble esqueixada situades a la part central dels dos murs curts de

l'edifici: el mur de la capçalera nord-est i el del capdavall de la nau sud-oest.

El paviment de la capella és de morter. Les parets també estaven recobertes de morter de calç. A l'arrebossat de la paret oest de l'habitació, es descobriren una sèrie d'esgrafiats: conjunts de tres creus i una figura humana esquemàtica.

La coberta originària de la capella consistia en un teulat de dues vessants, amb encavallada de fusta i coberta de teules —com podem observar si ens fixem en les marques que encara avui resten en el mur de la capçalera.

5 Original perdut. Trasllet de l'original, fet el 8 de juny de 1335, per Bonanat d'Olivars, notari públic de Barcelona. Actualment, a la Biblioteca del Palau de Perelada, pergami núm. 22, dels de Breda. (COLL, 1994)

L'edifici presenta una capella lateral oberta en el mur oest, amb accés des del presbiteri. Aquesta petita capella es troba coberta amb volta de pedra, lleugerament apuntada, de la qual encara es conserven les marques d'encaunyissat constructiu. També en el mur oest, dins la petita capella lateral, es conserva una finestra de doble esqueixada d'estil romànic.

L'estil arquitectònic emprat en la construcció i el que es reflecteix, també, en altres edificacions paral·leles contemporànies (Sant Andreu de Bastracà, al municipi de Beget, i Sant Martí de Corsavell, a Bassegoda, entre d'altres) ens fan situar la construcció de la capella de Sant Pere de Montsoriu en un moment que se situaria entre finals del segle XII i principis del XIII; correspondria, doncs, a l'estil que s'anomena *segon romànic*, en el qual s'observen ja alguns trets que posteriorment definiran les construccions gòtiques, com és el cas de la utilització de les voltes i els arcs apuntats.

Les estructures del pati d'armes

Les muralles sud i oest i les dues torres cilíndriques angulars d'aquests dos trams deuen correspondre a la mateixa fase constructiva que la capella.

Tot i que no han estat excavats bona part dels àmbits relacionats amb aquestes construccions, es poden observar perfectament les dues fases constructives que han donat als murs el seu aspecte actual.

La fase corresponent a les darreries del segle XII i al segle XIII es caracteritza per una muralla construïda amb pedra del lloc, gairebé sense escairar, unida amb morter de calç. Les parets tenen una amplada de 60-70 cm i hi ha espitlleres, separades, aproximadament, un metre l'una de l'altra, com es pot observar en els nivells inferiors de la gran sala i a la muralla sud.

Aquesta construcció, en la gran reforma del segle XIV, serà sobreaixecada, i les parets dels murs, doblades amb un nou mur —generalment per la cara externa— que cega les espitlleres de la fase anterior.

Restaria definit, per tant, en bona part, el clos del castell del segle XIII en el sector del pati d'armes, amb un perímetre molt semblant al que avui podem veure.

Pel que fa a les construccions de l'interior d'aquest recinte, en les excavacions dels anys 1999 i 2000, s'han localitzat les restes dels nivells d'ocupació de dos àmbits, la fonamentació d'un mur de tancament d'un d'aquests àmbits i dues llars. Es tracta d'estructures extraordinàriament senzilles: murs de 40-50 cm units amb fang, paviments de terra batuda i llars fetes amb argila cuita i delimitades per pedres. És important ressenyar que, al costat d'una d'aquestes estructures de combustió, hi van aparèixer restes d'escòria de ferro, cosa que podria fer pensar en la possibilitat, per paral·lels de cronologia semblant (l'Esquerda), que es tractés d'un taller de forja.

Pel material recuperat en aquests nivells, la ceràmica és de difícil adscripció, ja que es tracta, bàsicament, de ceràmiques grises;

Restes de les estructures del segle XIII en el pati d'armes. (Fotografia: MEMGA).

per tant, amb cronologies no gaire precises. De totes maneres, i pel que fa a les monedes, és interessant la troballa d'una moneda de Pere I, concretament un òbol de billó encunyat l'any de la seva mort a Muret (1213), que va aparèixer en contacte amb un dels nivells inferiors de circulació.

El recinte sobirà

Com ja s'ha comentat anteriorment, una part de les estructures del recinte sobirà tenen el seu origen en el primitiu castell roquer dels segles X-XII. Això no obstant, la gran reforma de finals del segle XII i del segle XIII canviarà, considerablement, l'aspecte d'aquest recinte, del qual únicament perviurà, tot i que amb modificacions, la torre mestra o torre de l'homenatge.

En aquesta fase, a la cara de tramuntana de la torre de l'homenatge, s'obrirà una porta dovel·lada en arc de mig punt en el nivell de la planta baixa, la qual cosa obligarà a eliminar una antiga cisterna i, conseqüentment, a construir-ne una de nova, just al costat.

En un context posterior, però dins la mateixa fase, s'enderrocarà l'antiga capella preromànica del recinte sobirà —que en aquests moments ja hauria estat substituïda pel nou edifici del pati d'armes—, cosa que permetrà construir la nova muralla del sector llevantí i obrir un nou itinerari d'accés, paral·lel a aquesta muralla, fins a una nova porta situada als peus de la torre de l'homenatge.

Paral·lelament, s'amplia el recinte pel sector de ponent, amb un nou traçat de muralla, que servirà per augmentar la superfície interior del clos.

Construcció de la sala gòtica

Un dels elements més destacats d'aquesta fase, en el recinte sobirà, és, sens dubte, la construcció de la tradicionalment anomenada sala gòtica, en un moment que podríem situar cap a la segona meitat del segle XIII.

Aquesta edificació, de planta irregular, situada en el sector de tramuntana, té unes dimensions màximes de setze metres de longitud per sis d'amplada, està coberta amb una volta de canó apuntada i disposa de quatre arcs, també apuntats, que arrenquen de la base de l'edifici i que li fan de suport.

En el mur de tramuntana, s'obria un finestral, cegat amb la construcció d'una torre, possiblement en el segle XV.

Aquesta nau constituïa l'accés principal al recinte sobirà i podria haver arribat a funcionar com una mena de cos de guàrdia. Des d'aquí, i a través d'una escala tancada per una porta, s'accedeix al recinte superior.

Aquesta potent estructura arquitectònica suportada per murs d'un metre d'amplada, permetia disposar, a la seva part superior, d'un ampli andador, amb paviment de *signinum*, que esdevenia, al mateix temps, un punt clau del pas de ronda, un extraordinari punt fort sobre el fossat (quinze metres per sota) i el recinte annex, culminat a tramuntana per la torre de les Bruixes.

Sala gòtica. (Fotografia: MEMGA).

El sector entre el castell i la torre de les Bruixes

Tot i que es tracta d'una zona poc coneguda, perquè només s'hi ha realitzat una única campanya d'excavacions, que va tenir lloc l'any 1983, aquesta àrea delimitada per dos trams de muralla, que en aquests moments sols podem observar en planta, constituïa un altre clos de forma trapezoïdal entre el castell i la torre de les Bruixes —una mena de torre albarrana situada a tramuntana del conjunt— de la qual restava separada, tal com també ho estava del castell, per un fossat excavat a la roca.

Les estructures localitzades en l'excavació tenen unes característiques molt semblants a les que trobem dintre del pati d'armes: paviments de terra batuda, fonamentació dels murs amb amplades de 40 a 50 cm, fets amb pedres gairebé sense escairar i unides amb fang i una llar de foc que, tot i que és més gran (2x1m), presentava la mateixa factura que les dues localitzades a l'interior del castell.

Quant a la seva datació, ens vindria donada per la localització d'un doblenc de Jaume I i un diner de tern de Jaume II.

D'altra banda, la seva simplicitat estratigràfica ens demostraria que aquest recinte només fou emprat durant un període relativament breu entre el segle XIII i principis del XIV, i que no hi va haver ocupacions posteriors d'importància.

Vista de la torre de les Bruixes des del castell. (Fotografia: MEMGA).

Vista del castell des de la torre de les Bruixes. (Fotografia: MEMGA).

Documentalment, les referències més destacades que tenim de Montsoriu dintre d'aquest període són de l'any 1285 i estan vinculades als esdeveniments de la croada contra el rei Pere II. La més famosa és la que correspon a la *Crònica* de Bernat Desclot que, en el capítol CLIII, quan descriu amb gran precisió l'aspecte de la ciutat de Girona preparada per a la defensa, en el transcurs de l'atac del rei de França Felip l'Ardit, esmenta les fortaleses que encara es mantenen sota el poder de Pere el Gran, entre les quals inclou Montsoriu: «(...) *E en Vallès se tenia lo castell de Montsoriu, qui és un dels bells e dels nobles del món e és del comte d'Empúries (...)*».⁶

També en el marc d'aquests successos, a la *Gesta Comitum Barcinonensium*, Montsoriu és esmentat com a lloc de refugi del comte d'Empúries i de la seva família: «*Habuit autem refugium et praesidium in castro de Monsoriu ubi cum suis dominabus reposuit comitisam*».⁷

És interessant ressenyar que l'esment del comte d'Empúries, Ponç Hug, com a propietari del castell de Montsoriu ve donat pel seu matrimoni amb Marquesa, vescomtessa de Cabrera.

El turó de Montsoriu amb el castell al seu cim. (Fotografia: MEMGA).

Tots aquests elements, els documentals i les aportacions de l'arqueologia, serveixen per il·lustrar la magnitud d'una fortalesa realment extraordinària, que devia tenir unes dimensions aproximades de dos-cents trenta-quatre metres de llargada i una amplada màxima de cinquanta-dos metres, amb un perímetre exterior total de cinc-cents quaranta metres.

Sens dubte, i pel que fa als castells catalans, Bernat Desclot no exagerava en les seves apreciacions.

BIBLIOGRAFIA

- BARRAU L., MASÓ J. (Ed.): «Gesta Comitum Barcinonensis» *Cròniques Catalanes II*, Concepció Rabell i Cibils, Barcelona, 1925
- CATALÀ, P., BRASÓ, M.: «El castell de Montsoriu» *Els castells catalans*, vol.3, Rafael Dalmau Ed.; Barcelona, 2ª Ed, 1992
- COLL, J.: *El castell de Montsoriu*. Parròquia de Breda, Breda, 1994.
- FONT G., MATEU J., PUJADAS S., RUEDA, J.M., TURA J.: *El castell de Montsoriu* Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners, 2000.
- MARQUÈS, J.M.: *Arbúcies cristiana*, Col·lecció Sant Feliu, L'eix editorial SL, Capellades, 1994.
- RIUS, J.: *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, vol. II, C.S.I.C., Escuela de Estudios Medievales, Barcelona, 1946.

6 Bernat Desclot: *Crònica*, cap. CLIII.

7 Barrau Dihigo, L.; Masó i Torrents, J. (Ed.): «Gesta Comitum Barcinonensis» *Cròniques Catalanes II*, Concepció Rabell i Cibils, Barcelona, 1925.